

॥ परम् ॥
॥ २७॥

भूलोकस्य समस्तस्य सालवत्तुरक्षकं ॥ आदत्य विष्टुतं तस्य योजना युतमुभ
तिः ॥ १६॥ विस्तारश्च सर्वाम्यमृच्छी सर्वं त्रन्तस्य यं ॥ मूर्तिभेदे रपर्यं ते परमः
पुरुषस्थितिः ॥ १७॥ कुमुदादिगणाऽत्यात्र चक्राशीन्यायुधानिन्व ॥ हेत्यो महीच
लस्मीन्विष्वसेनः पवन्त्रियद् ॥ १८॥ स्वगनानि मूर्तिभेदानां विष्णोपरिजत-
स्य च ॥ संनिभूयां मिरम्याणि तत्र तत्र तत्र मुख ॥ १९॥ परं पात्र गविस्तस्यात्यो
तयनिभानुभिः ॥ भावृत्ततमः रोलं भागं वाय मवस्थितं ॥ २०॥ लोकालोकः
सत्र पुनः समं ताहेष्टुतो गिरिः ॥ वहिरुडकदा हेन महतासमनं तरं ॥ २१॥ योज
नानामियं एत्योपन्नायाकोटि संमिता ॥ सहेवांटकटोहेन सद्याद्विमही ष-
गा ॥ २२॥ अनयाश्रीयते सर्वं जगध्यात्री तत्समृता ॥ २३॥ इति श्रोपं च यं त्रेमहो
पनिषद्विपाशेन त्रेशन पादे भूलोकविस्तारकथनं नामद्वयमो ध्यायः ॥ २४॥
श्रीभगवानुचाच ॥ एष भूलोकविस्तारः कथितः कमलासन ॥ लोकाननस्ता
स्तुतासप्तवर्ण्यमियथात्यं ॥ २५॥ अतलं प्रघमं लोकोद्दितीयं वितलाहृष्यं ॥ त-

॥ राम ॥
॥ २६॥

तीयं नितले विभिन्ने पंचुयं गम्भिरिमन् ॥३॥ पंचमं महादाहां तं सूतलं पष्ट
मीरितं ॥ पातालं सप्तमं विष्वानेचेकेकं समृद्धिताः ॥४॥ योजनानां महस्त्राणि
द्वयों तेष्वनलादिष्ठु ॥ वसंतिदानवादेत्याः कालयाफणिनस्त्रासा ॥५॥ आम्बगें पिन
भवं येव येभोगास्तेतलादिष्ठु ॥ भस्यं भोज्यं तथापेयं स्वादिष्ठु गुणवनरं ॥५
प्रापाद भूमयोरम्याः कांचनानिन्चनिम्नगाः ॥ नागकल्याश्च तदः संतिस
वौं गयो भनाः ॥६॥ रज्जानां दीप्तिनालेन द्वांते द्वस्त्रेदिवानिदां ॥ नाकों न-
चं इमास्त्रन्त्रनें रेकां स्थितेष्ठनित् ॥७॥ याप्रीनिसर्वं दानत्रनमामुक्तात्म-
नामपि ॥ यद्देवकमिथ्यते वस्त्रुदृश्यते नदुपर्यन्तं ॥ दानमहस्यते ष्ठनिस्त्रावाक-
स्त्रुतद्देवतत्त्वरः ॥ अबगाद दृगुणं भोगं जनतदादिष्ठुमसक्त ॥८॥ भूने भोगनिर-
तारस्त्रोदेतेयद्वनवाः ॥ नदीरद्वानयेगार्वोनक्तयानन्दुः खिताः ॥९॥ विलानि
शनमः संनिविषुलानिसमंततः ॥ पसहस्रफणवानिष्ठुः कर्षिलोनामसमस्तमे ॥
१०॥ पातालार्थं तलादीनिमालेरस्त्रायकेवलं ॥ सर्वं पापं देः सार्थं पुरेमहनि

"पद्म०
॥२५॥

योगिने ॥१२॥ तामयों न नुमा स्त्राय विष्णुरेषामधस्तिः ॥ स सालाम तलादीनं
दोषारथो बलवनैरः ॥१३॥ अक्षणामहस्य मूर्खो मणिभिरीपयं दिग्गा ॥ अनंतरति
च प्राप्ते व्यातो लोके महर्षिः ॥१४॥ यस्य मूर्खं निमाले च त्रियते स कलाम ही ॥ कु
र्वें स्त्रगादि देवायान बलानाम नेजसा ॥१५॥ किरीटी मूर्खः सुभ्रुमं दागृष्णि न जो
चनः ॥ नौ लवासा सितननुः कैज्ञाम इव मूर्खः ॥१६॥ लोगलं मूसलं विभदा युधं
देव्यदारणं ॥१७॥ पास्य मानो वाहुम्यां राघव सलिल चारया ॥१८॥ कल्यावसाने वक्ते
भ्यो यस्य मंकर्षेण; शिवः ॥ निक्रामति न गत्वैः संहनुं विष्णवकः ॥१९॥ मास्त्रम
पूजितः सर्वैः पावाल न लवासि नः ॥ नास्य वर्णैषि तु यक्षा गुणा वक्त्र रत्ने रथि ॥२०॥
यदा महेन मूर्खानं कं पृथग्नवनि इत्यते ॥ नदा महो न लं सर्वैः याद्रिवारिचिकाननं ॥२१॥
कं पते कस्मै ताम्यवलं वन्धु मरोपनः ॥ मधस्ताष्ट्रे पर्फणिनः कूर्मः कालान लं-
स्तिनः ॥२२॥ रिग्वामहस्य इलोहुः महः कमलामनः ॥ माचारं द्यक्ति रेतस्य म
चम्लादेष्वावीततुः ॥२३॥ अनंतरमधेन स्याभव संडकद्याहकः ॥ कर्मणः पुण्यरु-

"परम०
॥२५॥

पत्यकथिताफलभूमयः॥२३॥ जाग्रुनापापर्वत्यकथंतेफलभूमयः॥ भुवोज-
जस्यन्नाध्यानरकार्या भुवमृताः॥२४॥ गेगवं प्रथमं न च महत्पूर्वमनंतरं॥ वन्न
पुत्रलिकाकुंभीश्वरायोपणमीरितं॥२५॥ असूच्यं च सूर्यं तेव गवद्दकर्त्तरिमनितः
सूकरं तेव कुंभं च महान्नालालकं पिती॥२६॥ भग्निपत्रं पूर्विवहं आश्रामं गंहं दका
दिकं॥ न भूम्लं भं च नाभसंशालमलोहमपुष्टिता॥२७॥ लालोदकं सूकमिं द्युं रा-
क्षिभिर्द्युदनं तथा॥ एव मादीनिचान्नानिकलान्नाहुर्विकर्मणां॥२८॥ न रक्षाण-
मसंख्यानामेषादिकथितामया॥ परनिनास्तेषु पापिष्ठानं तवो भुजने फलं॥२९॥
न कर्मणां सूक्ष्यो ब्रह्मनिनाभागेः पृथग्विषेः॥ ज्ञानार्थः सर्वकर्माणि भस्मसाल्कु-
रुतेददं॥३०॥ नः स्वगौणनापिनरकोषागविष्यामुष्युषां॥ इति श्रीपंचगवत्रेमहो
पनिषदिपामेनं च ज्ञानपादे भवतलादिलोकविश्वारोनामएकवद्योध्यायः॥३१॥
ब्रह्मा॥ पंचाशकोटि विस्तीर्णं पृथिवी लक्षणं कथं॥ प्रमाणं श्रोतुमिद्यामि शृ-
हिमेषु रुपो च म॥३२॥ श्रीभगवानुवाच॥ भवानः प्रथमं न भूक्षागं च न दनं तरं

॥४८॥
॥२९॥

प्लसद्दीपंतोयंनुपश्चादिश्चनुर्थकं ॥४॥ कुरुद्दीपं पंचमस्यान्मेरेयं पश्चमुच्च
ने ॥ सप्तमंकोचकदीपं सप्तमपिश्चाष्टमं स्मृते ॥५॥ नवमं रात्र्मलीदीपं शोगविधि
द्वामस्तः ॥ एकाद्दीपं पुष्करं स्यात् द्वाद्दीपं हेमसंज्ञितं ॥६॥ मंडभूमिस्त्रयोदसां
जीवनं च न तद्दीपं ॥ तद्देहं द्वन्तु कमाद्दं स्यरण्यधकमलासन ॥७॥ नं बृद्दीपं तथा ज
स्तं तस्यारं नुसमं भवेत् ॥ प्लसद्दीपं द्विलक्षण्यादिश्चन्तेव द्विलक्षकं ॥८॥ कुरुद्दी
पं च नुर्लक्षं मेरेयं ताद्दीपं स्मृते ॥ रात्र्मलीचाष्टलक्षं नुसप्तमपिश्चाद्दीपं तथा ॥९॥
ज्ञेन्द्रदीपं पोद्दीपं च तस्यामं द्वचिन्तेरितं ॥ द्वाविंशत्यसमानेन पश्चिमाणनः
॥१॥ अवेनदीपं न अमाणं पुष्करं नुत्थोन्यने ॥ च तुः पश्चिमाणेन पुष्करं नुसमी
रितं ॥१०॥ पंचार्थकोटिरूप्यं नुकोटिरेकाद्दीपरं ॥ पंचाविंशतिकोटिस्तु मंडभूमि
रुदाइना ॥११॥ भरतीति हि भवान्मोक्षो न द्वचेविस्तु तं स्मृतं ॥ हेमकृटप्रमाणं नुग
हस्तं नवति स्मृतं ॥१२॥ विस्तारेनुनद्वचेस्यात् द्वक्षं पर्वतनवयं ॥ मध्येम घेमाणं
नुसहस्रं तु नवं स्मृतं ॥१३॥ मेरो छन्नरपार्थैनुर्द्दीपं नुप्रमाणनः ॥ पूर्वे पश्चिम

॥१४॥
॥१५॥

तश्चेव पञ्चत्रिंश्यहस्तकं ॥१३॥ येचागलोटिविस्तीर्णोद्देवं शूर्मिक शहता ॥१४॥
स्वेषकथितो ब्रह्मनज्ञालेवं परिमाणके ॥१५॥ नदामहीनलंभवें साद्विवारिविका
ननं ॥ कंपते कस्तमेवास्यवचं वकुमयोषतः ॥१६॥ ब्रह्मा ॥ विस्तारकथितो भूमे-
लौकामसातलादिकाः ॥ नरकाणितयोन्तानियां प्रनं भगवन्मम ॥१७॥ भूवः प्र-
ग्निलोकानां दृष्टं मानं चकथ्यनां ॥१८॥ श्रो भगवानुवाच ॥ यावत्यमाणाएषि
विविस्तीर्णोपरिमंडला ॥ नावद्वयलं ब्रह्मनविस्तोषोपरिमंडलं ॥१९॥ उपरि
ष्टात्मितेव्यामिलक्षयोजनसंख्या ॥ रविनिर्दिनमेस्तें रसामिर्मासयं जगन् ॥
२०॥ ग्रथमास्त्राय भगवान् वहुयोजनविस्तते ॥ वामपाखेग्रथस्येकं चकं दिव्यं प्रति
चितं ॥२१॥ वहं नियसयः सप्तखंदो मिस्यं दनं महत् ॥ सागरिश्चारणः सवां नरवा-
न्याहयनिस्तयं ॥२२॥ मानसोनरयो लस्य मूलिं स्यं दनप्रसन्निः ॥ विभागेऽनुरूप
शामन्त्रामपि गतिक्रमान् ॥२३॥ योगिनां परमः पंथामृतः क्षेत्रापरिस्तयं ॥ मोस्त्रा-
माणः पथायेन यां निविष्णोपरं पदं ॥२४॥ उद्यास्तमयोनेव भानो सर्वत्र सं

॥४८॥
॥३०॥

सुखः॥ इर्दीनास्तीतेभानोरुदयास्तमयोमतो॥ २५॥ यैयचइर्दीतेभानुः सतेषा
मुदयस्मनः॥ यदायचनिरोभावस्त्रास्तमयदीन्तणां॥ २६॥ स्त्रिताभवंनिपूर्वा
ण्हरमयोक्त्यसंतवं॥ इस्तीभवंनिपश्चास्त्रावलेषामदीनं॥ २७॥ वज्रेयि-
तापुरिंचानुः सर्वेनोमरुभूषणे॥ पवनंतिभानवेभानोक्तियेगृह्णंमध्यिताः॥
॥ २८॥ अस्वभानुं ब्रह्मणोगताप्रस्त्रितिंयानियेषुनः॥ ब्रह्मणस्तेजसातेननान्यरव-
लनंष्टनित्॥ २९॥ भृस्त्येयोरंतराक्षंभृष्टस्त्रलमुदाहनं॥ विष्णाचराश्वगंचवाः
मिष्माश्वसहदानवेः॥ ३०॥ वसंनिमुरितास्वेषुपुरुषेवप्यकृष्टकृष्ट॥ लस्त्रेहि-
वाकरस्तानाद्यमिन्यानमीरितं॥ ३१॥ तयोपरिष्ठानिष्ठनिनस्त्राणियथान
यं॥ लस्त्रद्यमतीत्योध्वंबुधस्यस्त्रितिरुच्यते॥ ३२॥ उदानास्त्रुमितोलस्त्रद्यमु-
न्तीयनिष्ठनि॥ तयोननान्यतिक्ष्यभोमस्त्रिष्टनिस्वंदा॥ ३३॥ तावद्यमाणेव
स्त्रानंगुर्येस्त्रास्योपरिस्त्रितिः॥ यत्तेवरस्त्रामेमाणमतीत्योध्वंवेस्त्रतः॥ ३४॥ ल
स्त्रलस्त्रकमाद्वंनस्त्रवःमुनयःपरे॥ परःसहस्रावरपयःसंख्युपर्युध्वंगामिनः

॥४९॥
॥३०॥

॥३४॥ ततो श्रुवस्ति स्त्राने दूर गोहे महर्षिभिः ॥ दाहरारं महात्मकं नेमी हेतस्य
नाभयः ॥ ३५॥ तिक्ष्णः संनिवसं वस्य मासवास्तेष्व रपुते ॥ मेषादयो ष्ठरवेवं मी
नां तादाहरास्तिताः ॥ ३६॥ मासादाहराचेत्राद्यावसंनप्रमुखास्तथा ॥ अतवः प
द्यं कमाश्रविधावयनद्यं ॥ ३७॥ सितास्तितो नपश्चोद्दोयुगभेदाश्रवस्य गः
तप्यादयः कालभेदाश्रकचाय सुविश्टिताः ॥ ३८॥ श्रुवस्तितो नाभिमध्ये प्रारम्भ
ज्येन रात्रायः ॥ प्रसवेन प्रहाः सर्वं चरनिगतिराहरा ॥ ३९॥ कुलालचक्रमत्त्वस्तु
मातिं इमहर्यो श्रुवः ॥ अमंति परितः सर्वं श्रुवं न्योनिर्गणाः सदा ॥ ४०॥ आदित्य
श्रुवयो मध्ये देवस्वर्गस्य माहूयः ॥ वसंनिवस्तिं गीर्वाणाः विमाने पुष्टवक्ष्यक्
४१॥ असंख्यातानि यन्त्रप्राज्यो निर्मयवपुष्येतः ॥ तेषां गंगां जलं सवं पुष्याणि
सुरभूहो ॥ ४२॥ अनाश्रविं तामण्यस्त्रियश्चाभरसः सहाः ॥ सितादयो व
संख्यस्तिपुरेषु निरपद्वाः ॥ ४३॥ उपेष्टमूर्तिर्भगवानामीनस्तत्र सर्वसा ॥ रसं
तिखण्डनिलयान्देवान्दीनस्येन तेजसा ॥ ४४॥ शूभ्रुवः स्वस्त्रयो लोकालक्षा :

॥४८०
॥३१॥

पंचद्वास्त्राः। तथापरं महलोकः कोटियोजनमायतः॥ ४५॥ सनं हनाचामु
नयोवमंतिद्वाकोटयः॥ ननः परं गनोलोकः कोटि हयसमायतः॥ ४६॥ जनं
तरंतपोलोकः मितः कोटि भिरुषभिः॥ योजननानां सप्तकोटि पुनरुद्धिगुणा-
यतं॥ ४७॥ नद्व्यालोकं मुनयोग्यनंतिकमलामन॥ लक्ष्योजनविस्तारं साजप्रा-
कारसंकुलं॥ ४८॥ उत्तरणव्रजलोकं विलुलोकं विद्वृचाः॥ अंतरंलोकयाकू-
लं लक्ष्योजनसंमितिं॥ ४९॥ नावत्येवांतरालस्य दक्षिणस्यांदिशिलितः॥ यि-
वलोकश्ववृच्छतमिजास्तेरिवस्यं॥ ५०॥ योजनानां कोटि रुद्धिं मुख्यं पु-
रुतस्तिवे॥ सर्वांत्माभगवारुद्धिं स्माकोटित्रयायते॥ ५१॥ निरत्यात्मानिवस-
ति भगवानस्य यस्यं॥ नावत्येवस्तिवोमानेवित्यात्माविसद्वधरिः॥ ५२॥ पु-
रुषात्मापरस्तान्तु च तुष्टेऽप्रमाणके॥ मितः कोटि मतीत्योर्ध्वं पंचपंचाद्-
यस्तिः॥ ५३॥ परमेष्ठीसभगवान् पंचकं विलुविद्वप्तं॥ अध्यास्तेभगवानिवे-
शं गवचकगदाधरः॥ ५४॥ पंचशान्तिमयोविलुकोटियोजनसंमिते॥ जास्ते

॥४८॥
॥३२॥

श्रीभूमिसहितोवेनतेयेनसेवितः ॥५३॥ अंडभित्तिरुपयैस्पस्तितोस्त्रैकोटि
योजने ॥ अनंततस्याः कोशानुसंमितिकमजायन ॥५४॥ इत्यसंहरणमयं ज्ञेयं अं
डं नदिभित्तिवायं ॥ एतेनांडकद्युम्बोक्तामवैषमादवाः ॥५५॥ उपयुंपर्यं मी-
लोकाः कपित्यफलवस्तिताः ॥ तद्योन्तरमंख्येनवागिणापरिवेष्टिते ॥५६॥ अ
रत्यांडं यथावागित्तितं तद्वद्यनिना ॥ सवापुनावद्वेषमव्योमन्तसमादवाः
॥५७॥ सवेदगोन्तरं विद्यातस्तोममहत्वाच्छ्रुतं ॥ अयं सर्वप्रधानेन प्रधानं तमसा
च्छ्रुतं ॥५८॥ तद्वनं तरपयैं तं न संख्यातस्य विद्युते ॥ हेतुभूतमयोषस्तमसः प्र-
कृतिः परा ॥५९॥ अंडानामीद्वांब्रह्मनसुद्धाण्ययुतानिच ॥ वहुनायकिम्-
केन संख्यावक्तुं न शक्यते ॥६०॥ अंडानिवानिमवीणियाव्यनाययणस्तितः
अंतम्भवेषां भगवान्सर्वायापीपरः पुमान् ॥६१॥ वहिन्नमाक्षिवस्त्रवीमीस्य-
माणोवनिष्टुते ॥ महतस्तमसोवास्यलोकाः स्फवहुयोजनां ॥६२॥ चत्वारः क्र-
मराः संतिन्तुर्भिः समधिष्ठिताः ॥ अवृहेऽक्षेणवस्त्रवाननिरुप्तपुरः स्मृतः ॥

॥४८॥
॥३२॥

॥४५॥ प्रथुम्नोनंतरं तेषां संकषेण समाहृयः ॥ चास्तदेव स्तनः पश्चाद्युहारव्यः
कमलासन ॥ ४६॥ विभवाग्वोवासु देवस्तदनंतरमोरितः ॥ अनादिवीक्षदेव
अनतयोलोकावनुक्रमान् ॥ ४७॥ आननोनायायणस्यापिलोकः संनिकरेष्यितः ॥
एकेकस्थानं तरं कोटियोजनानामुदीरिता ॥ ४८॥ आवाने वचविस्तारस्तेषामानि-
मनोहरः ॥ तेष्योवहिष्ठितोलोको यत्तास्तेभगवानयं ॥ ४९॥ अनादिर्वासु देवा
ख्यः शोभितेमणिमंडये ॥ येषमोगासने दिव्ये श्रीमहीम्यां समाख्यितः ॥ ५०॥
आस्तादिभिस्तथास्ताभिः रक्तिभिः परिवारितः ॥ वालव्यजनहस्ताभिः सेव
मानाभिरंनिके ॥ ५१॥ मेनेद्यानेः पार्षदेश्चक्रार्थे गद्युवेरपि ॥ प्रणमद्दिः सं-
ब्रमानसामीषादिपदस्थितेः ॥ ५२॥ मुक्तेश्च पञ्चकालज्ञेः सिद्धेः किंकरवांग
तेः ॥ ५३॥ वास्यमानः सनं द्वादशास्त्रगच्छिनकेः ॥ ५४॥ मर्णगयोगसंसिद्धेव हु
भिर्भेगवन्मये ॥ पञ्चयत्रार्थं तत्त्वज्ञेः निष्वत्सेः समोपगेः ॥ ५५॥ यथाहं मग
वं द्वेषकर्मनिष्टर्महामाभिः ॥ दिगेषाकथिताब्रह्मनधुन्यानां तत्र निष्टनां ॥

॥४८॥
॥३२॥

॥७५॥ अंतर्गतानां लोकानां मंडेषु बहिरथष्ठा ॥ विस्तारः कथितो नैव दुर्गाहसा
द्वादशोः ॥ ७६॥ सारमात्रं समुद्दत्य सर्वतः समुद्दृतं ॥ ज्ञानं भगवनः किंचिद्
ज्ञानं हेतु द्वयते ॥ ७७॥ ब्रह्मा ॥ न श्रुमज्ञानति मिरेज्ञानं वद्य तं महत् ॥ सर्वं च
संज्ञायान श्राव्या दाह्य वनमम ॥ ७८॥ प्रमुखवाच ॥ इति गुस्तवं ज्ञानं भगवा
ब्रह्मणे ददो ॥ ब्रह्मा पितॄथ थातवं कपिलायावतार्थ्यत् ॥ ७९॥ कपिलोपिम
हर्षितवज्ञानं मयथातथं ॥ ददो मसंवदित्ये वं पारं पर्यंकमागतं ॥ ८०॥ सं
वर्वज्ञानमुल्कृष्टतथं नुग्रहकाम्यया ॥ भगवन्मयमाग्यातं रहस्यं वरमदूतं ॥
॥ ८१॥ नैतत्पुस्तवं ज्ञानं माग्येयं मतिमानने ॥ नाभक्ताय नहीनाय न चाम
श्रवेषु नः ॥ ८२॥ नारी श्रिताय दशतथं नहृतस्त्राय पापिने ॥ न नास्ति कायचा
र्येयं न च पापं दिने तथा ॥ ८३॥ नहीन वर्णिनैव पिरुनाय दुरामने ॥ नैव
चानुपसन्नाय न वास्त्रागम संगिने ॥ ८४॥ न चाभ्यमूर्यवेनापित्यक्तान्वाग
यकहिं चत् ॥ वक्तव्यम् विनीताय रुधाय ब्रह्मन्वारिणे ॥ ८५॥ सम्मूर्यवेप्र

॥४८॥
॥३३॥

संनायतयेवविग्नेतदा॥ जाग्रमस्त्रायसंसारविमुखायसुमुक्षवे॥८॥
जिज्ञासमानायतथापंचगत्रोदिताक्रियां॥ स्त्रीलायकृतज्ञायत्रजनवेक्तुवु-
श्येण॥६॥ आस्यदांस्यवीतिनेत्रांगेकुलीनायतपर्यन्विनेऽत्रेवणिंकायमंवर्तम-
हर्षसंहितामिमां॥७॥ नाध्यापयेन्द्रोपदेशविद्यामग्नेवदेत्॥ कष्टः॥ हे
शिष्याकथितंसर्वंयसंवर्तमुग्नाश्रुतं॥ विज्ञानंतदेष्टोपेणभवशःकथितंम-
या॥८॥ योगंचार्थुपदेश्यामिस्त्रपायदित्तवः॥ यःसंहितामिमांपायां-
गच्छानेनियमस्त्रितः॥९॥ अस्त्रेभलोकमभ्येतिनेहभूयोपिजायते॥ उलोक-
मेवंतदेवेवापादमेकंक्षयंविनः॥१॥ प्रत्यहंपरमानस्यफलमिष्टकंरस्तिं
ज्ञानांरोद्दाद्याध्यायःनंत्रेषामेममीरितः॥१॥ संक्षिप्तसारमुद्धृत्यविस्तो
णीतंवसागरात्॥ स्त्रूपयावोहेशिष्याप्रसन्नेनांतरामना॥१॥ दत्तिश्री
पंचगत्रेभद्रोपनिषदिपानेत्रेज्ञानपादभुवलींकादिविस्तारकशनामद्वा-
द्याध्यायः॥४॥५॥ चाज्ञानपादःसमाप्तः॥६॥७॥ त्रिमुडवाच॥

धर्मा॥
॥३३॥

गगवन्योगयुक्तस्यनिश्चेयसमुदीरितं॥पुरुषस्यद्यार्थंधोज्ञानिनःपुरु
षोन्माम॥१॥सयोगःकथ्यतांश्च्युःआत्मोयदिमहिष्वेः॥याहृवानुप्रहोत्
स्मासुभन्मानेषुविष्वते॥२॥श्रीभगवानुवाच॥अव्याकृतस्यचिन्तस्यवंधनं
पिष्वेष्वनिव॥यस्मिन्योगश्चनुवैश्चन्द्रोवध्यमरनुते॥३॥कर्मकर्त्तव्यमिवेववि
हतेष्वेवकर्मस्तु॥वंधनंमनमोनित्यंकर्मयोगःमडच्यते॥४॥यत्तुचिन्तस्यसनतं
भयंश्रेयसिवंधनं॥ज्ञानयोगसांविज्ञेयःमर्वैमस्तिकरःरहमः॥५॥यस्योक्तल-
सणेयोगमहिष्वेयांच्छतंमनः॥सयार्थंपरमंश्रेयोमोस्तलस्त्रणमंजसा॥६॥य-
मादिरंगंपूर्वस्यवेगग्यादिपरम्यतु॥मशेयमादयोंगानियमोहिंसादिलस्त्रणः
॥७॥महिंसासत्यमस्तेयंत्रभन्तयैद्यानेवं॥स्त्रमाशूनिर्मिनाहागेयोचनेनिय-
मादिशा॥८॥ततःप्रभूनिरुद्ध्वेनुनियमःकथ्यतेषुनः॥तपःसंतुष्टिगस्तिक्ष्यंदा-
नमाराधनंहरेः॥९॥सिद्धांनश्रवणंद्वीश्वनपरम्यादिलस्त्रणः॥मासनादीनि
मर्वैणिमस्तिकादीर्थंसंप्रति॥१०॥वर्ण्यंतेस्वस्तिकंपादवलयोरुभयोरपि

॥४८०
॥३५॥

श्रीवीचरंजानुनोहेह्लामनमुद्दीरितं ॥१३॥ मीनियादस्तिगेषार्देसव्यंसव्येतुर
स्तिणं ॥ गुल्कंह्लाममंतश्चमित्तिकंकथेवुष्टेः ॥ मारोष्यचोचोष्यगणोतदेगुष्ट
द्वयंपुनः ॥ १४॥ शब्दुक्तमणेवह्लाभ्यांगृष्टीयानन्दामनं ॥ वसंपमामनंदेयंभा
मनेषुपृजितं ॥१५॥ एकंचरणमन्यमिनद्वावारोष्यनिष्टिजः ॥ आस्तेयदिव्यमे
नोचंवीरामनमुदाहनं ॥१६॥ सीविनोंगुल्कदेशाभ्यांनिषीड्युक्तमेणतु ॥ असा
र्वंजानुनोहेह्लावामनंसिंहपूर्वकं ॥१७॥ गुल्कोन्वद्वयणम्याघःसीवल्लभयपा-
र्वेयोः ॥ निवेद्यपादोह्लाभ्यांहृदंवस्त्रायदामनं ॥१८॥ भद्रामनंदद्विजेयंसप्र
र्वेपापप्रणारानं ॥ गुल्कंसव्येनरंसव्येष्टपाउर्वेविचायन् ॥१९॥ गुल्कंतथेतरं ए
ष्टपाउर्वेन्यमिनिचायन् ॥ मामनंगोमुखंयद्वगोमुखामनमिष्टते ॥२०॥ सीविनो
पार्वंमुभयंगुल्काभ्यांषुक्तमेणतु ॥ निषीड्यामनमेनत्रमुक्तामनमुदाहनं ॥
॥२१॥ मद्यापरिनिष्टिष्यसव्यंगुल्कंतथेतरं ॥ निवेद्यपरिगुल्कस्ययद्वामु-
क्तामनंभवेत् ॥२२॥ भवद्यपरांसम्यक्त्वाभ्यांह्लयोद्योगः ॥ कोर्पेरोना

॥४८१॥
॥३६॥

भिपार्श्वं च म्यापथितामयूरवत् ॥ समुज्जम्य गिरः पादं मयूरमनमिष्टते ॥ ३२.
इति श्रीपंचरात्रेमहोपनिषदिपामेतत्रयोगपादेभासनभेदविचिनांमप्रय
मोच्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यमश्च नियमैश्च वयोगां गेयसनेरपि ॥ एकसंय
तोनादिक्षेषोप्राणायामोचित्वायते ॥ १॥ शादेह मानसं गुलीभिः पष्ठव्यं गुलाय
ते ॥ प्राणः गरीरादधिकोद्दात्रां गुलमाननः ॥ शादेह स्तु मनिलं देहसमझूते न व
निना ॥ अन्यूनं समं वायोगेन कुर्वन्वस्तवदिष्टते ॥ ३॥ शादेह मध्यसिखिस्तानं तस्त्राष्टु
न द्वप्रमं ॥ त्रिकोणं द्विपदामन्यचनुरम्बन्तुष्टदं ॥ आचूनं विहंगमानां नुष्टदम्बं
यस्तजनमनां ॥ भष्टाश्च इमानां च तस्मिं द्वापवदुन्लः ॥ ५॥ वैखानरोग्निपञ्च
तिप्राणापानसमायुतः ॥ चन्तुष्टकागमगिरं देहमध्योभित्वायते ॥ ६॥ भपाना
यं गुलादृष्ट्वं भवोमेदस्यतावतः ॥ इतरेषां नुदन्मध्यं सर्वेषां मेव पम्बन ॥ ७ ॥-
चनुरं गुलमुख्यं चन्तुरं गुलमायते ॥ मंडार्शविनिरस्त्रां च द्विपदां च चनुष्टदं
॥ ८॥ कं इत्यग्नं मनुष्याणां देहमध्यं नवां गुलं कं द्विष्टदं वेतनमध्यं नाभिः

रिष्टते ॥४॥ अनन्तचक्रं द्वादशारमाहुर्मासानराणिन् ॥ विष्णादिमूर्तयस्तु द्वास्य
द्वादशस्वपि ॥५॥ महंतव्रस्तितं चक्रं भ्रमया मिस्तमामया ॥ जरेषु भ्रमते जीवः
क्रमेण कर्मलाभन् ॥६॥ अतं तु पंजरमध्यमया भ्रमति लूनिका ॥ प्राणारुद्ध्रम
गतियः जीवस्त्रेन विनानहि ॥७॥ अनस्यो धैर्यं कुडली स्थानं नाभं स्त्रियं गदो धैर्यतः ॥
भ्रष्टप्रकल्पितासात्त्वाकुडली रुता ॥८॥ यथा वद्वायु चारं च जलनादिचरि
त्यगः ॥ परितः कंदपार्श्वं तु निरधैर्यं वसद्विनाना ॥९॥ मुख्यं नेत्रमात्रं धैर्यं ब्रह्मरं
प्रमुखं यथा ॥ योगकालेच मरुतासाग्निनावोचितासनी ॥१०॥ मूरिता हृत्या
काढोनागरुपामहो जला ॥ वायु वायु मुख्यं नेत्रतो याग्निमृष्ट्युमया ॥११॥ कंदम
धस्तिनानाडीमुष्ट्यास्त्रप्रतिष्ठिना ॥ पश्चसूत्रप्रनोक्ताकर्त्तुरधैर्यं प्रयत्नं नी ॥१२॥
॥१३॥ ब्रह्मणो विवरं यावत् विष्णुदाभासनाजिका ॥ वैष्णवो ब्रह्मनानाडीचरि वोण
प्राप्तिप्रधनिः ॥१४॥ अद्वान्तपिंगलात्मेवतस्यासन्तं तरेष्ठिने ॥ अद्वान्तमुख्यिनाकं
द्वामनामापुरावशी ॥१५॥ पिंगलात्मो विष्णवानस्मादन्यनामापुर्यवधि ॥ गां

॥४॥

॥५॥

॥१६॥

॥१७॥

सागीहस्तिनिहाच्छेद्यान्येनादिकंस्थिते॥२७॥पुरतःएष्टितस्तस्यावामेतरद्धु
रोप्रति॥पूर्णायशस्तिनीनास्योतम्मादेवमसुस्थिते॥२८॥सब्येतरेश्व्रतविष्वा
युमूलातलंपुरा॥मध्योगतागुह्नादीमेदांताविष्विरायता॥२९॥पादांगुष्ठाविष्व
कंदस्यथोयाताचकोशिनी॥इत्तमचानभूतास्ताःकथिनाकंदसंभवाः॥३०॥त-
मूलावहवोनादयोसूलासूस्मास्तुनादिका॥दिष्टस्तिमहम्बाणिसूलासूस्मास्तु
पमन॥३१॥द्यंस्यानुनेवद्यस्यंतेमूलमूलाष्टस्यग्निचाः॥यस्याखत्यद्वेसूस्मान
सूलाश्वनितवाम्लथाः॥३२॥प्राणोपानःसमानश्वददानोवानपत्त्वानागःक्
र्मश्वरुक्तलोदेवथज्ञोधनंजयः॥३३॥तरंनिददानादीपूर्हप्राणादिवायवः॥
प्राणादिपञ्चकंनेषुप्रधानंनत्रन्तस्ययं॥३४॥प्राणएवाधवाश्रेष्ठानीवालानेवि
भनीयः॥भास्तिनादिकयोमध्येष्टद्यंनाभिमंडलं॥३५॥पादांगुष्ठमितिप्राण
स्तानानिकमलासन॥मपानश्वरनिग्रहनगुह्नमेदांरुजानुषु॥३६॥समानःस
र्वंगात्रेषुमर्वव्यापीव्यवस्थितः॥ददानःयवसंचित्तःपादयोहेम्लयोरपि॥

॥४५॥
॥४६॥

३७॥ चानः श्रोतो दक्षं च गुल्मि को दगच्छेषु च ॥ नागा दिवाय वं पंच स्त्रियादि
पुमंस्त्रिनाः ॥ ३८॥ तुं दस्त्रं जलमं नं चरमान च ममी च नं ॥ तुं दमच्छगतः माणः ता-
नि कुयां त्वं दृष्ट्यक् ॥ ३९॥ अद्यादित्वे दृष्ट्या प्राणः करोति व पुष्पस्त्रिते ॥ मपान
चापुर्मृशादेः करोति च विष नं ॥ ४०॥ प्राणायाना दित्वे दृष्टि क्रियते चान चायु-
ना ॥ उदीर्यं ते रागे रुद्धमृदाने न भास्यं ॥ ४१॥ पोषणा दित्यगे रस्यमानः कु-
रुते सदा ॥ उदारा दक्षियानाग कूर्मो स्थादि निर्मालनः ॥ ४२॥ रुक्मिणी चेकर्वी
हन्तानि द्वादिकर्म च त् ॥ मृतगात्रस्य शोभा दिवनं न युद्धाइतः ॥ ४३॥ नारादि भेदं
सरुद्देहं मृदानं स्त्रानं सेवन ॥ चेष्टा श्रव्विविचार्यं चां ज्ञाते वं कमलायन ॥ ४४॥
रुद्धो यते न नाडी नां वस्त्रमाणे न वन्मना ॥ ४५॥ रात्रि त्री पंच यत्रे महोपनिषदि
पाप्ते न त्रेयो गपादे नारी स्वरूप कथनं नाम हितो खायः ॥ ४६॥ श्री भगवानुवाच
त्रेवण्ठि कस्व वण्ठि क्ते स्वाश्रमानुगृणे स्वया ॥ भाचारे यन्त्रं त्वं के वास्त्रदेवा च
ने रतः ॥ ४७॥ चिविकं देशमासाद्य सर्वं वाधवं ज्ञतं ॥ योगां गद्यवसं पूर्णं तत्र-

॥४८॥
॥४९॥

सरुमयेरभे॥३॥जामनेकल्पितेहर्भांकुरारुच्चाजिनादिभिः॥तालमानसमु
सेषेतालद्यमायते॥४॥उपविश्यासनंविश्वंस्मिन्कादियसदनिः॥वस्त्रा-
प्राणाननःसम्यग्रुकायःसमाहितः॥५॥आनासाग्रन्वस्त्रनयनोद्देहेतानसंस्त्रा-
न्॥रसनांवाल्लनिस्म्यश्ववाहुद्यानिनः॥६॥माकुंचित्तिर्याःकिंचिनिव
स्त्रयोगसुद्या॥हस्तोयथोक्तविविधाप्राणायामंसमाचरेत्॥७॥उरेकंचपूरणं-
वायोगधनंरेचनंतथा॥८॥तुभिंकृशनंवायोप्राणायामुदीरितः॥८॥हस्तेनद
क्षिणेनेवपोडयन्मासिकापुरं॥९॥नेत्रेनेवथवाहिःक्षिपेत्तिर्यानिलं॥९॥
दात्रिंशन्मात्रयाकुञ्जोपूरयेदियानिलं॥१०॥भृयःपोडयमात्राभिःचतुःपष्ठयात्र
माचया॥११॥संपूर्णंकुंभवद्देहंकुंभयेन्मानरित्यना॥१२॥पूरयेन्माडयःसवाऽपूर्येन
मानरित्यना॥१३॥एवंकृतेसतिग्रस्तनस्मरनिद्यायायवः॥१४॥दृश्यांभोक्तुंचापि
व्याकोयंभवतिस्कुटं॥१५॥पूरणेनतथाकुंभोकरणादन्मूखंस्तिर्यां॥१६॥
कृपविश्वंतूनदधोमूखपंकजं॥१७॥नाजंतालमिदंतस्यद्वाष्टकसमन्वि

॥४८॥
॥३७॥

तं॥कर्त्तव्यसंकाशान्विकांनमग्रभां॥१३॥संचयोर्मध्यत्रेचप्राणायान्
मास्तुषोडशा॥एकाहमात्रंकृत्वाणःसर्वपैत्रमुच्यते॥१४॥विमनेवहुभिष्ठो
क्तेःप्राणायामपययणाः॥निर्वृप्तसर्वपापानांवस्त्रयपूर्णे॥१५॥पृथं
निमामपित्रश्वनद्दृशांभोरहेस्तितं॥संवस्त्रयादृष्टिप्राणायामपरोनरः॥
॥१६॥योगसिद्धेभवेत्योगीवायुनिदिनिनंदियः॥मल्लारीमल्लविद्वन्ते
चम्भीभलवानभवेत्॥१७॥अपमृत्युमतिक्षमदीर्घमायुग्वानुयात्॥प्रस्वेद
जननंयस्यप्राणायामपुद्गोचमः॥१८॥कंपनंवपुर्यस्यप्राणायामेषुमध्य-
मः॥उत्थानंवपुषोयस्यसञ्जमद्वादृतं॥१९॥मध्यमेव्याधिपानानांनामस्य
नमध्यमेषुनः॥पापरोगमहाव्याधिनायाम्याद्वन्मेषुनः॥२०॥मल्लविशेष्य
मञ्चमलञ्चुदेहोमितादानः॥वस्त्रेण्डियःपद्मतिःकालयन्त्रयविदात्मनान्
॥२१॥रेचकंपूरकंमुत्काकुंभोकरणमेवत्ता॥कर्येतिविषुलोकेषुवेनवस्याम्य
दूलंभां॥२२॥नाभीकंदेवनासाग्रेपादोगुरुषेणवलवान्॥चारयन्मनसाप्राणा

॥४९॥
॥३८॥

समंधाकानेतुमर्वदा॥३॥ सर्वंयोगविनिमुक्तो जीवेषो गोगनक्षमः॥ कुम्भि
रोगविनाशस्यानाभिकंदेषु धारणात्॥४॥ नासाग्रेषाग्णादीर्घमायुर्वेदह-
लाघवं॥ पाहां गृष्टे भवेष्वत्वावायोः कसलसंभवा॥५॥ वायुमाकृष्णजिह्वाग्रे
पिबन्नप्रमदाहभाक्॥ ब्राह्मेभुहूर्तेसंप्राप्तेचायुमाकृष्णजिह्वा॥६॥ पिभत
स्त्रिपुमासेषु वाक्स्त्रिमहतिभ्रवं॥ अभ्यस्यतस्तुष्पण्मासामहागेगविनारा-
नं॥७॥ यत्रयत्रच्छोवायुर्गेगादिरूपिते॥ धारणादेव मरुतस्तत्तदागेग
मम्बुते॥८॥ मनसाधारणादेव वसनाधारितो भवन्त्॥ मनस्तुपनाहेतु
कृष्णतेकमलासन॥९॥ करणानियमाद्यविषयेभ्यः समाहितः॥ जपानादू
खेमाकृष्णवस्त्रेणोपरिधारयेत्॥१०॥ वज्ञानकरणभ्यो ओत्रादिकरणानियश-
तयं॥ युंजानस्ययथोन्केन वर्णेनास्ववरां पुनः॥११॥ मनोवद्यन्वेष्वायुः स्वव-
सेस्त्राप्तनेसदा॥ नामिकापृष्ठो प्राणः पर्यायेण प्रवर्तते॥१२॥ तित्वश्चना-
दिकाप्राणाः नावंति श्वरनिहृयं॥ मिंखिनीविवरेयाम्येप्राणः प्राणशृतां म-

॥४८०
॥३६॥

तां॥३३॥तदंतम् पुनः कालं सोम्य चरनि मंत्रं॥इत्यंकमेण चरना वायुना चा
युग्मित्वा॥३४॥अहं च गविं पशं च माय मूलयना दिकं॥जंतमूखो विजानीया
कालभेदं समाहितः॥३५॥मंगुष्ठादिसावयवस्फुरणादृशं नेरपि॥मरिष्टे:
नीवितस्यापिजानीया स्यमाननः॥ज्ञात्वा यते तके वस्त्रप्राप्तये योगवित्तमः
॥३६॥तिअत्रीपंचगवेमहोपनिषदिपामेतं चेयोगपाद्याणायामलक्षणं
नामवत्तोयोध्यायः॥३७॥ब्रह्मा॥भगवन्कान्विश्वानि कथं ते जीवितस्यः॥मू
ञ्च ने मंसयस्याय द्वेदनेकारणं भवान्॥अत्रीभगवानुवाच॥पादं गुणेकरां-
गुणेस्फुरणं यस्य नस्यति॥तस्य संवस्य रादृष्टं जीवितस्य स्यामवेत्॥३८॥शाम-
णिवं चेत्यागुल्केस्फुरणं यस्य नस्यति॥पृष्ठमासावधिरेतस्य जीवितस्य मिति
निभीवेत्॥३९॥कोर्पं रेस्फुरणं यस्य तस्य चेमासि कोशिति॥कल्पमेहनपार्खे
च स्फुरणाद्युपलंभने॥४०॥सामासावधिजीवितस्य न दृष्टं स्वेदस्थीने॥आत्री
तेजावरेषोपदिनानिदशजीवितं॥४१॥त्योत्तिः स्वयोत्तवस्य तदृष्टं तस्य

॥४८॥
॥३७॥

जीवितं॥ निहाया द्वाँ नेत्रोणि दिना निलिति गत्वनः॥ ज्ञालाया दर्शने मृत्यु हि
दिने नैव संशयः॥ एवमादीन्य रिष्टा निरुष्टायुः क्षयकारणं॥ ७॥ निः अत्र साययुं ज्ञा-
नजपथ्यान परायणः॥ मनसात्यन्यनुधानं यदि दं नित्यकर्मणां॥ ८॥ अत्र साहारमवि-
ज्ञेयोगां गत्वे न रसे वितः॥ यद्वायाद्वामे देवुम मर्मस्थाने पुधारणं॥ ९॥ स्त्रियानास्त्रियानं स-
माकथ्य साप्रत्यादृति रिष्टने॥ पादां गुणं तथागुल्फं जामं ध्वनये वन्व॥ १०॥ मध्यपू-
र्णी अमूलं च पायुहृष्य मेवन्व॥ मेहनं देहमध्यं च नाभिं च बक्कवरं॥ ११॥ तारु-
मूलं च मूलं च श्राणम्याद्वाऽमूलं डलं॥ अुवोर्मै ध्यललाटं च मूर्खां चापितनः परं॥
१२॥ मूलं च कर्णयो मूलं समाण्ये तानि पञ्चज॥ पंचभूतमये देहे भूतं वेने पुष्प-
नसु॥ १३॥ मनसो वारणं यन्त्र दुक्ष्य च यमादिमिः॥ चारणामाच संसारसाग-
रं चारकारणं॥ १४॥ माजानुपाद्य पर्यंतं इष्टिवीर्यान मिथ्यते॥ वीतज्ञाच तु र-
ज्ञाच वसु चाक्षलां द्विला॥ १५॥ स्पृतं व्यापं च घटिकास्त्रजागो व्यप्रयुं जते॥ त-
स्योपर्युलुमूलां तं वारिस्त्रियानं च तु सुर्यव॥ १६॥ अर्थं च इस्त्रियाकारं वेतमं वुग-

॥४८॥
॥३७॥

लांदितं ॥ स्मर्तेष्यमंगेशसनं जारो ष्यदशनादिकाः ॥ १७॥ अनाभिदेहमध्यांतम-
ग्निम्भानमुदाहृतं ॥ तत्र मिं द्वयों ग्निल्यप्रांकोदशपञ्चन् ॥ १८॥ स्मरत्योनादिका
प्राणं द्वताकुंभकथारितं ॥ नाभेरुपरिनासांवंचायुम्भानं स्मरत्रन् ॥ १९॥ नेदिका
कारकद्वूमो वलवान् भूतमारुतः ॥ स्मर्तेष्यः कुंभकं नेव प्राणमारो ष्यमारुतं ॥ २०
पाटिकाविंशतिस्तम्भान द्वाणान ब्रह्मविलावधि ॥ योग्निम्भानं न भूतभिन्नो न
न समप्रभम् ॥ २१॥ व्येषं मारुतमारो ष्यकुंभकं नेव यलवान् ॥ विद्वं भगवं देहस्य
च नुवालुमलं रुतं ॥ २२॥ ग्निरुषं हरियोगीयनेव मवमुक्तये ॥ ग्न्यं स्वेष्य-
योगीनाय यणमुद्वनिः ॥ २३॥ प्रथ्युम्भमधोवायं शोमं कर्षणमनः परं ॥ योगं
शोपरमासानं चायुहं वंयमन्यये ॥ २४॥ अचिरादेव न द्वाष्टियुंजानस्यनसंरायः
॥ २५॥ अरनिश्चोपंचरत्रेमहोपनिषदिपाप्रेतं त्रेयोगपादं पञ्चमूतम्भानभेदनि
र्णयोनामन्तुर्थो द्वायः ॥ २६॥ श्रीभगवानुवाच ॥ वल्लायोगमनं द्वैहं द्वैरो-
रचितांजनिः ॥ नासायन्यस्तनयनोगिहांकुलवाचतालुनि ॥ २७॥ द्वैरेव नासं

॥४९॥
॥३८॥

स्त्रयुदर्शकायः समाहितः ॥ यं हरे दिव प्रामनं तो बृद्धा विद्वश्य ॥ ३ ॥ चिं
तनं वासुदेवस्य परस्य परमात्मनः ॥ स्वरूपस्याप्तप्रस्तुहृदान्वुरुद्दामन ॥ ४ ॥
यन्त्रानं प्ररामनं निकेवल्य भज्जहं सदा ॥ यावन्मात्रं वासुदेवं चिंतके लुभकेन यः
धामस्तन्मरुतं पापं तस्य नस्य नियोगिनः ॥ नाभिकं दात्यमारभ्ययावन् हृ-
यगोचरं ॥ ५ ॥ जागृहृत्तिं विजानीयाकं दर्शनं स्वप्नवर्तनं ॥ मुषुमं वालुम अरुलु
यै चूमध्यसंस्थितं ॥ ६ ॥ तुर्यातोतं परं ब्रह्म ब्रह्मरं श्रेतुलसंयोग ॥ जागृहृत्तेऽप्यमा-
रभ्ययाववज्ञाविलानरं ॥ ७ ॥ सनोहयं तुर्वस्यानुर्यातविद्युरुच्यते ॥ ध्यायेन्द्रे
वममायुक्तो योग्यान्वितायं तनिर्मिते ॥ नासूर्यं कोटिर्वृत्तिवरं नियोगिनमवोह्नि-
जं ॥ यदहां वुरुहासीनं ध्यायेहृविद्वरपिणं ॥ ८ ॥ जनं काकारखचितं जनेकव-
दनानितं ॥ जनेकभुजसंयुक्तं भनेकायुतमंडितं ॥ ९ ॥ नानानावर्णं वरं हृवं दानं
मुग्रमुदायुधं ॥ जनेकनयनाकीर्णं सूर्यं कोटिमप्रभं ॥ १० ॥ स्यायतो योगिनः
शर्वं मनोज्ञानं विनश्यति ॥ हृसुद्दरीकमध्यरुलन्देतन्यं योनिरव्ययं ॥ ११ ॥ कं ह

॥ पद्म०
॥ ४७॥

वगोजकाकारं वृत्तीयात्मं इत्यापरं ॥ जनं तमानं दमयं चिन्मयं मासं विमुं ॥ ३३
निवात दीप्ति दृष्टिं महत्त्विम समणि प्रभं ॥ अथ योगिनस्तस्य मुक्तिः करत ले-
खिता ॥ ३४ ॥ विखरुष्य देवस्य रूपं देवं च यक्षिहि ॥ यज्ञविषः सूक्ष्म मन्त्रदा पू-
र्ण नहृष्य पंकजे ॥ ३५ ॥ अथ योगिनो वस्तुमास्तादेव प्रकाशने ॥ अणिमा-
दिफलं चैव मकलं काकशापरं ॥ ३६ ॥ जीवान्मनः परस्यापि यच्चेकमुभयोरपि
ममादिसंतुविज्ञेयः साचकनां प्रसादकः ॥ ३७ ॥ अहमेव परं ब्रह्मातां दद्यान्
माचितः ॥ मगाणुभूतो हृदः शशद्विषयान्नाव वुच्यते ॥ ३८ ॥ आयथावास्तजलं पा-
रं प्रविष्टं निश्चलं निधिं ॥ चलस्य भावं सज्जनितथाजीवः प्रलीयते ॥ ३९ ॥ प-
रमात्मनि चेकुंठेमाचिस्तस्य योगिनः ॥ अचियपर्येत लेघाभिलापाप्रवर्त-
ते ॥ ४० ॥ अनमूर्यायं प्रवस्थामिश्र्यनां कमलामन ॥ द्वादशास्तरमध्यस्य परमा-
मचियाहरिं ॥ ४१ ॥ गामूर्यभूमोलिखितेचकपमेकलक्षणं ॥ नस्योपरिकृ-
विस्तीर्णेसमासीनः कुर्यामने ॥ ४२ ॥ अब अथ योगासनं योगीसिते पक्षेत योन्त-

परम ॥
॥ ४७॥

रे॥मयनेष्वमनंपूर्वंचारथित्वायशापुरं॥३३॥देहमध्यस्थितिंवक्षिणीप्रिया
समृज्जनं॥इत्युंडगीकमध्यस्थितिमनातनं॥३४॥विष्वुसहस्रगांकाशंयु
गांतानिलसंनिभं॥तन्मयंचस्वचेतन्यंकृत्वातद्विग्रहिमिः॥३५॥भूतदेहं
द्वेष्वस्त्वांदग्वामंत्रस्वरूपद्वक्॥मुक्तांडद्वपसीरामासीनंचित्येष्वनेः॥१
॥३६॥रानेपरिणनांमंत्रतनुंवेगोमयींसदा॥चिन्मयींमर्विगांशब्दस्वरूपंभा
वयन्मपि॥३७॥रानेरानेरस्थिगंचविनिवार्येतनस्यं॥ब्रह्मसंपद्यतेयोगीन
स्यःसंसरेद्विहा॥३८॥इत्येवंयोगसारोयंकथितंकमलामन॥नित्यक्रियात्
स्यगणांसंसारविमुखात्मनां॥३९॥मद्वक्तानांदोहिनानांवाच्योयमुपसीद्व
तां॥द्वंभवहस्तुष्यंयोगंसर्वीर्थस्थितिद्वं॥योधीतेगुरुवेनुज्ञानःस्यातिप-
रमांगातिं॥४०॥इतिश्रीपंचयत्रेमहोपनिषदिपान्तेयोगपादेयोगलक्षणं
नामपंचमोद्यायः॥४१॥योगपादःसमाप्तः॥ब्रह्मदुवाच्॥मगचन्द्रवहेचे
रादांस्वचक्रगदाचर॥ज्ञानंचयोगंचकार्येननिवीणफलदोश्वतो॥१॥

तयोरविद्युपांदेवनाचिकारकदाचन॥भज्ञानिनांचमन्कानांगतिलामिद्ध-
वानृणां॥यायेनोपायेननिर्वाणकजंस्यगादित्वेनतत्॥भवत्युपायंतमृल्ल-
मुपदेष्टुलमृद्यसि॥अ॥ओभगवानुवाच॥कर्मणाचनवान्मर्योममायच
नवत्यरः॥मावत्तिफलमन्यज्ञप्राप्नोयेवनसंशयः॥षष्ठा तत्त्वाप्यित्वामांस्या
नेशास्त्रदेष्टुवत्सेना॥यजस्वमांवस्यमाणविधिनाकमलासन॥५॥कर्षणा
द्युमितिष्ठानंकियाविधिमतःइहयु॥वस्यामियेनविधिनाप्रसीदाम्यन्विरा
हहं॥अ॥भर्तीनिनोयेविष्यासुशास्त्राणिश्रुतपूर्विणः॥तेमांभजनंतेपुरुषा
ज्ञानयोगपरायणः॥शा अन्येषामप्यविद्युपांभन्कानांभद्वंपदां॥जायने
सिभिरचिगस्तानेष्वाप्यतांचमो॥दोज्ञानंयोगश्रव्यदिदंकेवलंमुक्तिकार
णं॥स्त्राप्यित्वाच्युतंस्त्रग्नेपुरुषःसर्वमनुते॥६॥योमांसंस्त्रायमद्वनेसमा
यप्यतिस्वयं॥नवत्यकेवलंसिभिरनानाभ्यश्यजुपामपि॥७॥तत्स्मात्पर्वा
लनाश्रमस्त्रन्त्वानेमांसात्ययेत्युमान्॥हितिष्वानमारव्यातांसिभासिभ्य

॥५८०
॥४१

॥८३॥
॥४१॥

मेदतः ॥११॥ मूले भूर्धनिरोलानां नव्यास्तीर्च संगमे ॥ यमुद्वतीरेपुक्तिनेह-
देतीर्थं च कानने ॥१२॥ एते युनिमितं स्यानं मिश्वारव्यं विश्वकर्मणा ॥ देवादि-
भिरहंत्रस्ता पितश्च यथा विष्णु ॥१३॥ मनुष्येनिमितं ग्रामनगयदेशं प्रहं म-
म ॥ भसि धाय तनं विष्णु ग्रामाद्यस्तिनिहेतुकं ॥१४॥ असावानाम्लिको भन्तो
च नेत्रान्येस्तमेष्विता ॥ महोस्ताहम्बुद्धिर्देशकृतज्ञोलोभवन्तिः ॥१५॥ ग्राम-
णस्त्रियो वेशः यद्देवाभनुजोमजः ॥ जातिभिर्यजमानं तं सर्वेसमुदितं गुणे
॥१६॥ पञ्चगवत्विद्यां तं मिश्वां तं पुक्तं असं ॥ भगवद्यजं रघुं गलोलुप-
मां विकं ॥१७॥ भपापमनुमव्याधिमद्दण्डपरमाम्लिकं गतं भागवतमाचार-
पं भवं वरये लुधीः ॥१८॥ माचार्यो यजमानश्वदेवज्ञेन इमेदिने ॥ ग्रामा-
द्यिगपनायादोनिमित्तानिपरीक्षयेत् ॥१९॥ इदमेनिमित्तेयामादीन् नां-
रभेन विचक्षणः ॥ भूपर्योक्षादिकं सर्वं रथकारेण चेसह ॥२०॥ माचार्यः पञ्च
रात्रज्ञकुपाद्युदयोरतः ॥ स्त्रपमाभद्रकापूर्णां वृष्टान्वेनिचतुर्विधाः ॥

२१॥ श्रमयोन्वसुणंतासांक्रमेणोपदिग्मिने॥ चं पकागरुखवर्जूरकदंवति
लक्ष्मीनेः॥ २२॥ क्रमुकेनारिकेलेखकुराकार्येसमाचृता॥ पमोत्तलासमा
कीर्णप्रागुरुक्प्रवणारुमा॥ २३॥ यच्चतोयाचृताभूमिः सास्तप्तेनिकीर्णि
ता॥ नदीसागरपारब्द्यातोश्चयननमान्निता॥ २४॥ श्रीरवस्त्रसमाकीर्णफ
लवस्त्रसमाकुन्दा॥ उच्चानोपवनोपेतालतागुल्मसमाचृता॥ २५॥ यज्ञरस्त्राः
कुर्याकाशाबोहिष्ठेत्राणितत्रवे॥ अधोगलसमोपेनाभडकादतिसासृता-
२६॥ कुलस्यपंकुनिष्ठावाकोइष्टस्यामकोन्निता॥ गिरिपार्वैस्त्रिताचेष्वगि
रयिरवरमान्निता॥ भप्रभूतोदकाभूमिः सापूर्णैतिप्रकीर्तिता॥ यववेष्वा-
दिसंकीर्णास्तुहित्तेषानकान्निता॥ २७॥ विभोतकार्किसंकीर्णोकर्तवनारके
गान्निता॥ वायस्येनगृथाइयागोमापुरुक्संकुला॥ २८॥ एष्वयचैसमोपेनासा
पूर्वेतिप्रकीर्तिता॥ अुपभाराणंतिराभूमिः सर्वदाभडकाभवेत्॥ २९॥ सुपूर्णा
जुटिदाभूमिः स्त्रयदाघृष्मकाभवेत्॥ दंमात्रांयतोभूमिः तावहिस्तारसंयुतां

३॥ नानुभात्रं खनेद्भूमिं प्रदिश्वामि अपृथेन्॥ भाष्मिकेनोन्मांविष्यामसंचेम
स्थमाज्ञवेन्॥ ३॥ नूनेष्माविनानीयानाशूमिं परिवर्गेन्॥ शालिमुद्ध्यवा
दीनां दुष्टासीज्ञानिवेभुवि॥ ३॥ आपयेसकः परीक्षेन प्रशस्तामयनेन सां॥ अनु
रोनापते यत्र चिरचार्यं तरेमहों॥ ३॥ नामुनमांविनानीयापंचष्ठमध्य
गां॥ ३॥ गच्छमासप्रयत्नेस्याद्दृथेवान्तस्फुरे॥ वर्नयेद्घमाभूमिं ग्रापयेदन्य
योर्ध्वयोः॥ कुर्यापल्लाराहरणासंनियत्रस्वयंभुवि॥ ३॥ गच्छमामपि वांविभि
प्रशस्तांकमनामन।। असेन मधुरेणोर्ज्ञामुनमांकुरमासन।। ३॥ मध्यमामधमा
ममहांरमेगन्येऽविभिन्नां॥ अवेतवणोन्तराभूमिमध्यमापावलं ाहिनी॥ ३॥ ग
च्छमाकृष्णावर्णास्यादिवेनभूमिलक्षणं॥ वास्तुविष्यासुकृतिनाक्रियासुनिषु
णेनन्त॥ ३॥ अरथकारेण सहितः कुर्यालः पञ्चरात्रवित्॥ मात्रार्थः प्रथमं विभिन्न
अवेदावलिमुनमं॥ ३॥ मात्रार्थीयनपानेन सहितो वास्तुसीमनि॥ नत्येवार्थे
अनुयेऽन्तरथामंगलपात्रकेः॥ ३॥ पृष्ठं कृंभैर्वशादीपेष्वन्धुत्रमनिवेः

॥ पद्म०
॥ ४३॥

ब्राह्मणेज्ञानमंपन्नेरक्षीयानेवहुश्रुतेः॥ ४३॥ प्रदसिणंपरित्रम्यमंत्रेस्वन्यय-
नेगपि॥ विद्ध्वादिष्टपूर्वादिवतिंकुर्यांसमंतवः॥ ४४॥ भूतानांचपिशाचानां
रससांदितिजन्मनां॥ अहाणामपिनागानंजनेषांचवालंषिषेत्॥ ४५॥ विश्व-
स्तानांतमन्येनप्रयोगेनभौमीस्त्रः॥ वलिंप्रस्त्रिष्ठवस्तुमंत्रमेनमूर्दीरयेत्॥ ४६॥
भूतांपिशाचानानागाम्यमसुयरास्तसाप्रहाः॥ सर्वेनेवपगच्छत्वलिनुष्टायथा
सर्वं॥ ४७॥ देवानांचादिनानांन्वत्तनंसम्यकरोप्यहं॥ वासुदेवस्यदेवस्वर्वमृ-
तालकस्त्वं॥ ४८॥ अस्यमंत्रेणसंनिकान् सार्थांसर्वतास्पेत्॥ कुलावलिं
यथागास्त्रंसूत्राण्यपिचपातयेत्॥ ४९॥ ग्रंकूसंस्त्रिप्रयेत्वसृज्वंषिषुसर्वतः
भजोमृखंप्राक्षिरमंविन्यमेदास्तुपूरुषे॥ ५०॥ प्रसार्यपाणिपादोदोकोण-
मृपुप्रकल्पितो॥ एवंसावायमभ्यन्ते पुरुषंवास्तुकाल्यतं॥ ५१॥ वस्यदसि-
ष्यास्त्रेनुवास्तुहोमंत्रकल्पयेत्॥ स्तंडिलेदीपयित्वाभिन्पंचोपनिषदांचतं॥ ५२॥
५३॥ सहस्रंवाचानंवापिजुहूयादास्तुरांतये॥ अपामार्गम्यम्यम्यम्यद्विर-

॥ राम॥
॥ ५३॥

अथ चाक्रमं ॥५७॥ यस्य रसः पिता चानां समि चो गुह्यास्वयं ॥ हुत्वा तु मूलम्-
ब्राह्मां शृणु यग्नेन गंधनं ॥ ५८॥ वास्तु नाथस्य मंत्रे एव रुद्धा नुह्या द्युतं ॥ पूर्णा-
हुतिं ततो हृत्वा इदादीनां बलिं स्त्रिपेत ॥ ५९॥ दिस्तु एष मुख्य धासीयं एवं प्रामादि-
कल्पयेत ॥ ६०॥ इति श्रीपंचग्रन्थे महोपनिषदि प्रिपामेनं त्रियापादे भूपरिस्ता
विचिनां मप्रयोग्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रामादीनां च तु वै गेफलदानां य
याक्रमं ॥ स्वरूपं वत्वा भेदं च वस्त्रामितवसां प्रत्यनं ॥ ६१॥ वस्त्रां निवास्त्रणाय त्रस्त्राने
यामः सङ्क्षेपे ॥ सप्तभारं च वस्त्रे वनामध्येयां वरं मृतं ॥ ६२॥ सत्रियाणां तथा वा-
सं पुरं नगरमित्यपि ॥ वेदानां पञ्चनं वासो मर्तिकाकूलमित्यपि ॥ ६३॥ दंडकं स्वल्पि
कं चैव प्रस्तरं च प्रकीर्णकं ॥ नं यावै वै पश्य कं च पश्य च श्रीप्रतिष्ठितं ॥ ६४॥ प्रामादि-
रस्तु भेदो द्वयोऽरण्यते पांचलज्ञणं ॥ पूर्वोद्यमुन्नयनं च यावन्मानं भवेद्यथ ॥ ६५
दंडवत्त्रभवेद्वीथिनदंडकमुद्दाहृतं ॥ पूर्वोद्यमुन्नयनं च कुलीवीथीद्यवं पुनः
च ॥ ६६॥ दृष्टिणाभिमुखो भूत्वा पूर्वं विष्वास्तु निर्गमः ॥ पश्चिमाभिमुखो भूत्वा

॥४८॥
॥४९॥

रस्तिणस्यास्तुनिर्गमः॥ शाइलरभिमुखोभूतापश्चिमस्यास्तुनिर्गमः॥ प्राइमु
खःस्तुतवःप्रोक्तःसोमवीचास्तुनिर्गमः॥ १॥ एवंप्रकल्पितोग्रामःस्वरूपिका
हयरथने॥ एवमेवंतुसर्वंपांग्रामादीनांतुनिर्गमः॥ २॥ विचतुःपंचपद्मस्ववी
चयम्भेदुरड्मुखाः॥ प्राइमुखेस्तुतिभिर्युक्तःप्रस्तरःपरिकोद्यने॥ ३॥ पूर्वोप
मुचरात्रंचरथ्याभास्तुभिर्युतं॥ प्रकोणकमिदंज्ञेयंभिप्रेतार्थेसाधनं॥
४॥ पूर्वंतुरस्तिणेवपश्चिमवीचरीयथाग्रामस्यनिर्गमम्भेदवच्छुर्दिस्ति
चीयने॥ ५॥ त्रयोदशाव्येविचिरेकमधिकंभवेत्॥ नन्द्यावर्तंभवेत्संचपंच
भिःप्राइमुखेयुतं॥ ६॥ भष्टादराव्येकेकंचवेतेपंचभिस्तथा॥ उरड्मुखेपरा
कंस्यानप्राइमुखेपदिभिरेवच॥ ७॥ त्रयोविंशतिवीचीनांगाव्येपंचाउरड्मु
खेः॥ सप्तभिःप्राइमुखेयुक्तंपनग्राममुदाहृतं॥ ८॥ भष्टाविंशतिवीचीनां
पूर्वोभिस्तथायुरड्मुखेः॥ भष्टाभिःप्राइमुखेयुक्तंश्रीप्रनिष्ठितमुच्यने॥ ९॥
एवमश्चविष्वंप्रोक्तंग्रामादीनांविशेततः॥ ग्रामादीनंचचारुत्वाभागमेकं

॥४८॥
॥४९॥

वहित्यनेन॥१७॥त्रासंदेवंमानुपेत्प्राप्तमितरंपुनः॥ननुष्टयंविजानीया
भागानांतत्रदेविके॥१८॥मानुपेत्प्राप्तद्विजातीनांयहाणिपरिकल्पयेत्॥पेत्राने
देवचिल्लानिदिस्तथासुन्तमध्यमे॥१९॥त्रामस्यगर्भविन्यासंद्विजानांस्यापुना
सुरा॥मध्येकुर्यात्पुराणांनुरूपेषांपत्तनेषुन्त॥२०॥कोवेयींद्विद्यागर्भस्यना
सएवमुदाहृतः॥चानुबोहानिरलानिकदंबीजंमृदन्तथा॥२१॥जाननेलोहने
स्त्रियासरयेषुन्मयेपिता॥उपोषितःराजनिक्षात्वानववस्थान्तर्यायकः॥२२॥या
त्रोमुहूर्तेसंप्राप्तेगर्भाचानंसमानुरेत्॥जादायभाजनंपश्चात्वमानंहरिंस्मरे
त्॥२३॥स्थात्वानुवमुखांदेवींमंत्रमेनमुदीरयेत्॥सर्वंभूतव्यरेकांतेपूर्वेनस्त्वन-
मंडिते॥२४॥समुद्गपरिधानीयेदेविगर्भेसमान्त्रय॥स्वभूमद्विस्तवःसम्यक्
पूरयित्वासमंतनः॥२५॥पंचरात्रंत्रिरात्रंवारसांकुर्याद्वतंद्वितः॥द्विविष्कंत
रथेवात्वरथांर्थमथापिता॥२६॥श्रवयादस्तिणांदध्यानग्रान्तायांयागृहर-
क्तन्॥द्विगुणंत्रिगुणंनिष्कंपुरादेवदस्तिणास्मृता॥२७॥गर्भव्यासेद्वतेपश्चा

॥ पर्म०
॥ ४५॥

हिंगानसंवेदयेगहे॥ चास्तु देवान्यथान्यायं त्रयेण स्त्रापयेत् सुधीः॥ ३६॥
याममध्येन तु पंचमूर्तिमयं हरिं॥ विश्राणां पंचयज्ञायं एवं साकल्यमस्तुते॥ ३७॥
चातुराश्रम्यसि धर्षेऽन्तर्मूर्तिमयापि च॥ मर्वाकमेकमूर्तिं वायाममध्येसम-
र्चयेत्॥ ३८॥ योगिनं भोगिनं वापि कारयेत्स्तु तं प्रभुं॥ भासीनं चायामानं चानि-
तं वायमर्चयेत्॥ ३९॥ सृष्टिरुद्देशयनं देवदेवस्यकीर्त्येते॥ संहारयोगशय-
नं तथानरहर्वपुः॥ ४०॥ विश्वरूपघरं देवं जामदग्नं च नार्चयेत्॥ प्राण्डासंहार-
दं विश्विष्मिमं पृष्ठिवचनं॥ ४१॥ अनहं चोत्तरद्वारं याम्यद्वारं च मोक्षदं॥ ऐं तु-
मास्करस्त्वानं प्रत्यग्धारं प्रकल्पयेत्॥ ४२॥ आपावकेमहनस्त्वानं प्रत्यक्षद्वारं प्रकल्प-
येत्॥ सुब्रह्मण्यस्य याम्येत्यानपूर्वं द्वारं निकेतनं॥ ४३॥ नेत्राते विश्वयनस्य पूर्वं
द्वारं भवेत्स्मृतं॥ चारुण्यां द्वापयेद्विस्तुं श्रीभूमीसाहवं स्तितं॥ ४४॥ भासीनं चा-
श्रयोपतं गठद्वारद्वेवता॥ विश्वरूपघरं भोगशयनं चाप्रकल्पयेत्॥ ४५॥ प्रा-
ल्पुरवं तु प्रकृतीति विष्मिमं विष्णुमं द्विरं॥ परिश्वेतु श्रियं स्त्रानं भयवाकल्पय-

॥ ४६॥

न वृषः ॥४३॥ वायव्यो प्राद्युम्नस्तानं दुर्गायेव प्रकल्पयेत् ॥ अनहं चोन्तरे शाय
जं मस्ता दिसमनिवं ॥४४॥ ऐरान्यामोद्वरं कुर्यां सोमेरानां तरे पिवा ॥ इद्वेशान-
गां तरे वापि नान्यत्र परिकल्पयेत् ॥ भाग्नेयां च महामोडां ग्रामा दूरतरे स्तिवां ॥
वेत्रवेत्तेव यास्तारं यामा दूरतरे स्तिवां ॥४५॥ यामस्य चोन्तरे पाख्यां किं दूरतरे
स्तिवां ॥ मावृणानं भवेत्तव्यां स्ताम्नोन्तरगननाः ॥४६॥ ईशान्यां वायमा दृणां
नाति दृग्हं भवेत् ॥ भाग्नेयं वाग्नुहं दुर्गां वायुमोमां तरे पिवा ॥४७॥ ईशारम्भुपाने
पुमवै पुविश्वले मूर्ध्वियं चिषु ॥ देवस्तानं नक्तवै व्यवीत्यग्नेषु विरोपतः ॥४८॥
यहाम्नेव कर्तव्यास्त्रवं रात्तिमध्यता ॥ अमाद्वाने पुकुर्यां च ग्रामादीनां श्व-
रोभवेत् ॥४९॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनो हव्यक्त्वे युक्तमेका ॥ ग्रायत्रिनं भवेत्तस्य
यामयध्याच्च नाहेरेः ॥५०॥ माग्नेयं भास्त्रग्रस्य ग्रामेयो गोनजायते ॥ सोभा-
यसोम्यसो दृयं गुणाः कामस्य पूजनात् ॥५१॥ भूताद्योन्तरां नेव भवेयुर्व-
ह पूजनात् ॥ सवै विज्ञाविनश्यं निविज्ञानस्य पूजनात् ॥५२॥ वारुण्यां पू-

जयेदिष्टुभुक्तिप्रदं॥ दुर्गांसंपूजयेदवींनित्यमायुविवर्जनीं॥ ४५३॥ अनन्त-
चान्यसमृद्धिस्याकुवेरपरिचयंशा॥ ज्ञानवंतोनगः सर्वेभवेयुः परिपूजनात्॥
पूजामोद्योपूजनयानित्यंचालानांनविपद्मवेत्॥ रामाख्युः पूजनयानित्यंचालानां
नविपद्मवेत् रस्तंनित्रामवासिनः॥ ४५४॥ मावदपूजनयानित्यंपित्ताचानेवपीड-
काः॥ पुरुचमठिकायांचमध्येनस्त्रापयेश्वरिं॥ ४५५॥ वासुनुबोमनानांचमध्येन
हरिमन्त्रयेत्॥ रामाणांप्रनिलोमानांनवास्त्रुनंचदेवताः॥ ४५६॥ यदिस्यादविवेक-
नरामाराष्ट्रनस्यति॥ देवोत्सवींयथामादोवास्त्रुदेवंनकल्ययेत्॥ ४५७॥ भ-
गानिनेवस्त्रांगानिकल्ययंनिस्त्रनेत्रवन्॥ कल्ययेयुः प्रजायद्वोराष्ट्रस्यप्रनिकूल-
त्वा॥ ४५८॥ मूर्तिनांकेशवासीनांमस्यादीनांतथेवत्॥ मन्तराचेषुष्वर्वपुद्दिस्त्र
चेनविद्युस्त्रच॥ ४५९॥ सर्वेन्द्रभगवद्देवंयथामादोकारयेत्कर्त्तीः॥ यामप्रेस्त्रनकु-
र्वीवड्डमुग्रायतोष्यनं॥ ४६०॥ नामदीनेत्रसिंहन्दसंहारयनंतथा॥ सर्वेन्द्र
भोगरायनंभोगस्त्रानकमेवत्॥ ४६१॥ मोगस्त्रानंचसर्वेन्द्रशयनंसुष्ठिसंज्ञि

तं ॥ यानं गं च श्रियो पेतं सर्वैरेव तु कारयेत् ॥ ५४ ॥ यामां ते न कुर्वीत स्त्रानं देव स्यग्म
नितः ॥ विनश्यं सचिग्नामो यज्ञाय हृत्वये वन् ॥ ५५ ॥ अथात स्त्रादूते कुर्यामादी
नामुपापाने ॥ एवं संस्कृत्यदिग्देवान् पूजकः पूजयेत्क्रमात् ॥ ५६ ॥ विलोभाग वर्ते
रेव पञ्चग्रन्थपरायणे ॥ पूजाकार्यान्यामान्यदेवतामात् पूजके ॥ ५७ ॥ रिवस्य
रिव याम्बद्धेः पूजनं च यिवहितेः ॥ सोमपाभिहितेऽश्वकार्यं दिनकरात्मनेः ॥
॥ ५८ ॥ महान् गणनाथं च सुब्रह्मण्यं यिवहितः ॥ पूजयेद्वन्दा दीनो पूजको विप्रद
ष्टवे ॥ ५९ ॥ दुर्गां सं पूजयेद्वां सदा भाग वनस्यां ॥ मातृणामन्त्रं कार्यं तद्वेषार
रा वेस्त्वा ॥ ६० ॥ याम्बारं च महामार्दीं कुलालः पूजयेत्वा ॥ यवर्णां वृष्टका-
लज्जान् ग्रामस्यां तर्नकल्पयेत् ॥ ६१ ॥ गन्येषां प्रतिलोमानां वहियामात्रकल्प
येत् ॥ याच्यां दिग्यनुलोमानां ग्रामपनं कर्मणा भवेत् ॥ ६२ ॥ सर्वेषां प्रतिलोमा-
नां दस्त्रिणादि पुकल्पनं ॥ अवेणिश्चयापि वहिदूर्चंद्रालानेऽक्तवेस्त्वता ॥ ६३ ॥ याम्ब-
स्यन्तो न रेतीरेतमग्नानमुहुकाशये ॥ याम्बेतेव दाक्ष्यस्त्रानं स्यादित्यन-

॥४७॥
॥४८॥

नां॥४८॥ सर्वे प्राणी नित्यो मानान् दाहः प्राच्या दिग्ये दैस ॥ उत्संप्रकल्पयेद्या मनगरं
कूलमेव वा ॥ ७७॥ मुक्तिमाप्नोति स पुमान् पुनरेव न जायते ॥ ७८॥ कुर्वति प्रेम व्याइ
व्यैर्वामन साप्तिवा ॥ ७९॥ स्वर्गलोके वसंते वेकालं कल्पावसानिकं ॥ गसंति यं-
शाकूलं ग्रामादीन् शृष्टिवीद्वरः ॥ ८०॥ तेषां निर्विमुक्तु लान् नाकृष्टे वसंति च
येत्वालयं तिमनुजानायते तेष्वनो निषु ॥ ८१॥ रात्रेष्वापंचरगते महो पुनिषदि
पादेतं चक्रिया पादेया मनिन्यासो नाम हितीयो आयः ॥ ८२॥ अद्विभगवानुवाच
ब्रह्मन्मदोर्निर्माणं महं वस्थामिन घृण ॥ पूर्वोक्तं भूमिमासाभ्य प्रवेशवति
पूर्वकं ॥ ८३॥ भूमिं प्रहस्तयं कृत्वा मंत्रमेव मुदोरयेन ॥ यस्तापि यान्वानागाम-
येत्रति द्वं निषर्वदा ॥ ८४॥ सर्वे प्रथां तु तेन्यत्र वस्त्राणां करोत्यहं ॥ ततो वसंत-
मंसि शान् शिशाश्चार्थो सर्वं तस्त्रिपेन ॥ ८५॥ पूर्ववद्वास्तु होमं च कुर्यादास्तु वलिन-
शा ॥ ततो भागवतान्वायोहलेन वलिखेद्वन् ॥ ८६॥ ग्रामणो यजमानस्यास्तु
दानगोरवर्णकः ॥ स्त्रियो लोकितो वेश्यः पीतः रहस्यमेचकः ॥ ८७॥ यथा-

॥४९॥
॥५०॥

कवर्णीलाभेनुकपिलोगोरएनवा॥ असपभोरकवर्णोतोमहांतोसवलोमनो
॥५॥ साक्षेष्वररंगादीन् मृपयेत्नकादिभिः॥ हलंयुगंन्तपालाशंब्रामण
स्यविधीयते॥ ६॥ अन्यग्राघसत्रियःस्यस्यापूर्णंविहृद्योभवेत्॥ अन्यग्राघपि
भलोस्यावांसवैषंयुगलोगलो॥ ७॥ यवेषामेववर्णोनांसोवर्णःकुरिजोभवेत्
यनवंताम्ब्रमथवायोक्तेषांयथाक्तमं॥ ८॥ कुर्यात्तुजोवीरण्यंकारारज्ञुश्चन-
भमयः॥ युगोचहलमेधिंचकारयेदेक्योनिकं॥ ९॥ स्तानोनवांवरधरःस्त्रोल्ली
षःरक्षिरात्मवान्॥ माल्यानुलेपनयुनःसोन्ययपरिष्ठः॥ १०॥ शूषिनस्य
माचार्यः पादेप्रसालयेचतः॥ भाचम्यायम्यन्तप्राणान्यासंक्तायथाविधिः
११॥ दिनेऽद्देश्यनुज्ञानःकर्षेणंप्रारभेचतः॥ युण्याहेनाचयित्वानुवेष्टवेमेत्त्र
विचमः॥ १२॥ जोनेदृष्टभस्कंचेयुगंवेष्टलविष्यया॥ लांगलंचयुगेनेवयोज
वेदिष्यथातया॥ १३॥ सुमुहूर्त्स्कलग्नेचकारयेप्राङ्मुखस्थितः॥ भोगोपदस्यां
स्वादीन् चोपयेत्वर्दिस्क्व॥ १४॥ सूक्ष्माकुलिनंविप्राप्तेयुःसर्वयांतिर्द्वा॥

॥५८॥
॥५९॥

इत्यरोनेचमांधायेहित्याकृष्णचस्तुपा॥१४॥ दं प्रवयणं कुर्यात् लाता इ-
म हीरहे॥ मासाय वोषनं पश्चात्योदये हुं बदानिना॥१५॥ प्रारम्भः प्रथमं ब्रह्म-
कर्षयेन्मूलविषया॥ मृक्केन पौरुषेण वहितीयं भूमिकर्षणं॥१६॥ दत्तीयं विलु-
प्तकेन गायत्र्यान्तुरीयकं॥ गायत्र्यानुवाकेन कर्षणं पूचमं स्मृतं॥ पंचोपनि-
षदेमंत्रेषु एत्याद्भूमिकर्षणं॥ सप्तमं भूमिकेन कर्षयेदशिकान्तमः॥१७॥ प्रार-
म्भिष्यकमं णेव सीताम्याकमजात्यन॥ दक्षिणात्तरतरस्तद्विषयेत्यं चरात्रविन्-
श्च॥ निमित्तानिपरोक्षेतततकाले दशिकान्तमः॥ दशिकस्य मतस्तुष्टिस्तत्काले-
गामं णेभवेत्॥१८॥ विषयेत्यं विशिष्टासाद्यजमानयोः॥ भनहत्ययनेत्
वयो श्रवदीनां च भेदने॥१९॥ अत्यायेभ्रमणेत्येव हुर्विमित्ताद्येतया॥ शाम्यं ति-
रोपास्तेसर्वेनास्त्रिमृत्येतयोजकः॥२०॥ पंचोपनिषदाकुर्यात् वागं शृतां हुता
भाचायौ यजमानश्च ब्राह्मणां स्तोषयेष्यते॥२१॥ दृष्टां भुवेसमीकुर्यां जलेन
महतावतः॥ भालवालां स्तनः कुत्वा जलकुल्याभ्यमन्वितान्॥२२॥ रालिमुद्द-

परम॥
॥५८॥

यवारीनितत्रबीजानिवापयेत् ॥ मित्रं प्रतिदिनं सेवं तोयेन महत्वाभवेत् ॥
३०॥ अरस्तां च कुर्यात् सर्वं त्रिपरिषाकावसानिकं ॥ पक्षं लुनीयतत्त्वं त्रमानयेन गोकु
लानिवद् ॥ ३१॥ फलं महत्वानि भास्मीषं कालं भविष्यति ॥ भल्पत्वल्पतरं का
लं प्राप्तादेसंनिहरेण ॥ ३२॥ फलहोने भवेत्तामप्रस्तोणचनधान्यकं ॥ ब्राह्मणान
भोजयेत्तत्र सहस्रं शतमेव वाता ॥ ३३॥ भुक्तव्याहारनं इत्याब्राह्मणेभ्योगवादिका
न् ॥ आप्रोक्षयेत्त्वं त्रिपरिषाकावसानिपदा भुवं ॥ ३४॥ कुभालं वीखनित्रेवीयात्तदं
भः खनेत्तिनं ॥ प्रथमावरणं यावतावदित्त्वागत्यते ॥ ३५॥ दृढं मात्राय तं गं-
चं रवने द्वाकमलासन ॥ सेवदोषानुकूलेण मंदिगेऽद्यगेन वा ॥ ३६॥ भूतलेख
समानेत्तु भग्नां गारुदुपादिकं ॥ दृष्टसतोपलंभेत्तुक्रमिक्रीडादिदर्शने ॥ ३७
तु हयाद्यां नयेन पांमान्यायैः सापैरादिना ॥ ब्राह्मणेभ्योययाचक्ति इत्यात्मे
सादिकं धनं ॥ ३८॥ गलादिदर्शयेत्तामस्मै संसर्वदाभवेत् ॥ रथात होमं वहि
स्वानात् रुदिलेन वृत्तके ॥ ३९॥ रुदिलाभिमादीष्य कुर्यादान्येन देति

तः॥ मूलमंत्रेण सूक्तेन पौरुषे ण च कुरुनुः॥ ३७॥ गुण्युलुं विलनो वागं जुह्या
 मूलविषया॥ पुण्याहं वानृत्वा नुग्यालिंखाने विनिश्चिपेत्॥ ३८॥ कुंभानुप
 रिग्याक्षोनां मूलवृष्ट्यादिवैष्टितान्॥ कुंभाक्षोहमयाप्रोक्तास्तद्वाभेनुमूल
 याः॥ ३९॥ माधार्याक्षोन्यो वर्णो चक्षाकुंभेविनिश्चिपेत्॥ मध्यमेतहनुप्राच्यां
 कुंभेवीजानिनिश्चिपेत्॥ ४०॥ माघेयां मवं लोहानिमवं घातूनिद्विषये॥
 उप्यतीर्थमिदं कुंभेनेत्रवेचाकृण्युनः॥ ४१॥ मधुनापूर्येकुंभं वायवीयं तु
 सर्पिष्या॥ रत्नेभनेष्वरेकुंभे ऐशानेऽस्तमूलिकां॥ ४२॥ निश्चिपेमध्यमेकुंभे
 शालिसेचमृदं तथा॥ मरो अथ हृदसंभूतां वल्मीक भवमूलिकां॥ ४३॥ कंदा-
 निचोत्त्वादोनां प्रश्निपेप्रारम्भुखस्तिनः॥ लोहरत्वानिचत्यानिद्वच्यात्म
 कुर्वेकं॥ ४४॥ मविद्वच्यात्मयवेणक्षमेण परपूर्येत्॥ कुंभमस्योपरिमध्यस्य
 कुंभमन्वनिवेशयेत्॥ ४५॥ विघ्नायकुमे कालाग्निं सो वर्णो तत्रानिश्चिपेत्
 कुंभं तत्रायं विन्यस्य तत्रानं ताच्छविनेभवेत्॥ ४६॥ अतुर्थवस्त्रभासारमूपरि

चातुर्थं स्त्रियो न ॥ गं चोदकेन न कुंभान पूर्णि तास मन्त्र येत् ॥ ४७ ॥ रसानं मृ
दिश्म पुण्या निरुद्धा भिरुद्धृणः ॥ पूर्णे दालुका भिरुद्धृणे आपरि पूर्णे
त्वा ॥ ४८ ॥ हस्तिपादे हृदयं दला पुनस्त्वाये अपूर्णे न ॥ ४९ ॥ इति श्री पंचरात्रे
महोपनिषदि पात्रे त्रियो पादे कपैष विचिनी महतीयो द्वायः ॥ ब्रह्मा
उत्तात् ॥ जारम्यमाणे प्राप्तादे प्राप्तादे च जननाद्देन ॥ यं विज्ञकारि णोदेत्याः
यस्तदानवयस्माः ॥ ५० ॥ तेषां यथा भवेत्यांति लङ्घृहि भगवन्मम ॥ श्री भग
वानुचात् ॥ दलावालय हंश्वैं न तमामन्त्रये स्वृच्छीः ॥ प्रत्यूहकारि णः सर्वैते
न रामं विनुश्वृवं ॥ ५१ ॥ यामादिश्रान्वियदेव निश्रुहस्तमाप्तवेण इंडेशानां
तरेवा पिक्षामेशानां तरेपिक्षा ॥ ५२ ॥ इंडान्विमध्येमध्येवा पावकस्य यमस्य च
यमस्य निश्रवेमध्येनिक्षेन वरुणस्यन् ॥ ५३ ॥ मध्येवरुणवाय यवायोः सोऽ
मस्य चांतरे ॥ यथा भिरुद्धृणे तेषामारंभाय न न प्रति ॥ ५४ ॥ रुद्धानेवालय हं
विन्यात्सप्तं च विहस्तकं ॥ चाम्लोमूलस्य वलनं दिशि यन्त्र प्रकल्पने ॥

॥४८॥
॥५७॥

भाद्वारं बालालयस्यापित्रेव परिकल्पयेत् ॥ विवं बालालयेत्वा हमारमाने
राधारवं ॥ ३॥ रामं खनकगदापमहिष्यायुधन्तु भुजं ॥ ऊखलस्य विवस्य-
हस्यं चागुलोभवेत् ॥ नान्न यश्च विराति अवृत्तावं गुलयस्य याः ॥ मानं स्त-
खावहं यस्यावजमानस्य तद्वेत् ॥ यामस्यादिष्व वनारेषु कल्पयेत्वा रथमंदि-
रे ॥ बालालयेपित्रदस्यात् विश्वरूपेन तु भुजं ॥ १०॥ यानगयानगं वापि स्त्रान-
कं वापि कल्पयेत् ॥ जलेभिर्वास्य तद्विवं मंडपे चाविरामयेत् ॥ ११॥ वालाव
यस्य मध्ये वाभागे हिष्यापित्राके ॥ मेष्व लाभय संयुक्तं वेदिं हस्य मुद्दितं ॥
१२॥ शास्त्रात्रभाने विमले मुहूर्ते यो भने गुरुः ॥ मूलमंत्रे णवेष्यां तु बालां विवं
निवेदयेत् ॥ १३॥ शास्यापश्वाहरिं तत्र मंत्रन्यायो यथा विविः ॥ प्रार्थयेत्वहरिं
त्रमंनिविं चालमंदिरे ॥ १४॥ मामूलचामनिर्देत्तिः समयादेशिकोन्मः ॥ पू-
जां गृण्होष्मभगवन् स्मिंस्त्वं चालमंदिरे ॥ १५॥ रामयनमूलविश्वस्य विश्व-
रुदेत्यसंहतिं ॥ इति विज्ञाय नवाच परिवारान्नकल्पयेत् ॥ १६॥ भाद्वारं चंडं प्र-

॥४८॥
॥५८॥

चंडं च स्त्रेत्र पालं स्वगे रवरं ॥१८॥ द्वादिलोक पालां अस्या मुदिस्त्र कल्पयेत् ॥१९॥
सेनेदामी दाकोणे पुगणे गांनेऽतेय जेत ॥ मरारी गतान् देवान् स्त्रं दिले पृज्ञयेत् ॥२०॥
॥२१॥ स्त्रं दिलं हस्तमाचं तु भेषजता सत्र समं युनं ॥ इतं वाच तु रथं वाच तात्र स-
मर्चयेत् ॥२२॥ कुमुदादिगणान् देवान् महापीरेस मन्त्रे येत् ॥ एवं मन्त्राथ्यमेद-
गी कुर्यादं तेमहोस्वं ॥२३॥ घजारोहण पृचं या पुष्पवागा वमानकं ॥ एकाह
मध्यवाकुर्यादुत्सवं वालमंदिर ॥२४॥ त्वोहवं वालविं वंचेतनेवोसवमाचरेत्
नेत्यं नेमिति कं काम्यं कार्यं वालालये भवेत् ॥२५॥ उत्सवाशंनन्त्रेव विं वंचालेने
वोस्वं भवेत् ॥ न कुर्याद्विन्यासं च तु धीर्घपनं तथा ॥२६॥ मारभेत स्त्रपति
भिः साकं रथ कुदालयं ॥ मुख्यं द्विलामयं धाममध्यमं च एकांदकं ॥२७॥ जघ
न्दं दारुगं विष्वाग न्मयं हैमूच्यते ॥ मिश्रेसिलादि भिद्व्ये रेकानेकलयोगतः
२८॥ यं चिवासंचिवेस्यानां उपसंचिवमेवता ॥ इत्येणेकेदयश्वामस्त्रयं तं परि-
कल्पितं ॥२९॥ अर्थं तत्संचिवं विष्वाद्व्ययुग्ममसंचितं ॥ सद्वनं मध्यमं विष्वा

त्रिभिर्दोर्चोदिभिः दृतं ॥२७॥ अप्यसंचितमारव्यातं मधमं चामतद्वेत् ॥ गभैयु
क्तं शिलासारुपनीये देवतालये ॥२८॥ कुर्यां नेत्रमयं विष्वाष्टनमानो न संशयः
देवतां तरसमस्तं नगृष्टीयायिलादिकं ॥२९॥ तेनैव सहनं कुर्यां नाय ये हं समान्वनः
पञ्चतेन रक्तेषोरेजायं तेन अस्त्रयो निष्पु ॥३०॥ मवृकृष्णनद्यकेन रथं प्रामांशिलादि
कं ॥ न रक्तेषोरेजायं तेन अस्त्रयः ॥३१॥ वासुदेवालयादारुपा पाणं चा
तदिष्टकं ॥ गृहीताचित्त्वा निर्माणेकतांदृवेकमानं ॥३२॥ पर्यायेण वनेषोरा
न रक्ताभृतासारणान् ॥ पञ्चतेन पुहुः खेषु पर्यायेण सदनरः ॥३३॥ न्यायेन सं-
चितेऽद्येन निर्मितेसहने हरेः ॥ फलमस्त्रयमाप्नोति यजमानो न संशयः ॥३४॥ म
न्यायोपानि तेऽद्येन सहनाभुन्नते फलं ॥ न लेन समनां वीर्यं विनाय्य प्रकृतं स्थिते
॥३५॥ न स्यामोदाय फलकां प्रथमां रात्र्यन्तस्त्रपा ॥ रुद्धयातान् दृदीरुत्यना
नीयात्मनां जलेः ॥३६॥ रुद्धतो धीरपूर्वितस्त्राचिद्यानमुन्तमं ॥ विनाया
पूर्वपीडेन स्योदृच्छानकल्पनं ॥३७॥ उपानहं कल्पयित्वा यादृच्छानक-

॥४८॥
॥४९॥

॥४८॥
॥४९॥

लनं॥ अथवाकल्पयेत् वै मधिष्ठानमुपानहं॥ ४८॥ पादं च प्रस्तरं चैव ग्रीवां च
शिरवरं तथा॥ कुयाध्यथाकर्मयावत् स्तृप्येकतदकल्पने॥ ४९॥ हिन्देचान्मधि
ष्ठानं च रणं प्रस्तरं तथा॥ कृतं च शालासंखानं पंजरं प्रस्तरं पूनः॥ ५०॥ वेदीं ग्री
वां च मिश्रयरंकमेण स्तुविकल्पयेत्॥ त्रितलादिविमानानां आद्याद्यातिलाभम्
५१॥ एवं प्रकल्पयत् रथेव कल्पयेत्॥ उपानेगगतीचैव कुमुदं पृष्ठि
कल्पया॥ ५२॥ कं रुं च पृष्ठिकाचैव महतो पृष्ठिकास्तथा॥ वाननं चैव इकाचैव च
रणं च नथो न रुं॥ ५३॥ हेममालाकपोंनं च प्रविश्च प्रतिवेदिका॥ कं रुं च गिर्ख
रं चैव कर्मणाण्टां द्यां राकं॥ ५४॥ चाम्यस्त्रयं नमथवाय न मानान् रुमतः॥ कु
कुयालद्यादोनिमीणं छत्रापूर्वं विन्वसणः॥ ५५॥ इव श्री पंचरथे महोपनि
षदिपात्रे नं चैक्षियापादेवालालयकल्पनं नाम लवनुयोध्यायः॥ ५६॥ श्री
मगवानुवाच॥ त्राचोंपरीक्षयेत् वै इति रामोक्तवर्मना॥ प्रात्यादिहिति
मागेन दारादिविधिरिष्यते॥ ५७॥ हस्तमानाय वंशं कुंदाद्यां गुजराते वचा